

ԳԵՏԱՀՈՎԻՏ -2 ՔԱՐԱՅՐՈՒՄ 2020թ. ԻՐԱԿԱՆԱՅՎԱԾ
ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Իրենա Քալանթարյան, Նուշիկ Զարիկյան, Վահագն Ճերեշեթյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Բանալի բառեր՝ *Հայաստան, պեղումներ, Աղստևի հովիտ, քարայր-բնակատեղի, միջնադար, պղնձիքարիդար, թրքաշերտեր, վանակատից գործիքներ, կրակատեղիներ:*

2020թ. շարունակվեցին Աղստևի վտակ Խաչաղբյուրի կիրճում (Տավուշի մարզ) տեղակայված Գետահովիտ-2 քարայր կացարանի վաղ շերտերի պեղումները: Մի քանի տարվա ընթացքում կուտակված նյութը թույլ է տալիս հետաքրքիր գիտական եզրահանգումներ կատարել, նաև փաստեր արձանագրել պղնձիքարիդարի բնակության հորիզոնների վերաբերյալ: Հոդվածում ներկայացվում են վերջին տարիների պեղումների տվյալները, որոնք քննարկում են ավելի վաղ թվագրվող հորիզոնները քարայրում:

Նախաբան. Իջևան քաղաքից հյուսիս-արևմուտք՝ Տավուշի մարզի Գետահովիտ և Ենոքավան գյուղերի միջև՝ Աղստևի վտակ հանդիսացող Խաչաղբյուր գետի գեղատեսիլ կիրճում է տեղակայված Գետահովիտ-2 քարայրը (JPS-40՝54՝38.48՝Ն, 45՝5՝59.69՝Ք, ca. 960m alt): Այն, ինչպես և գետի միևնույն դարավանդին գտնվող Գետահովիտ-1 ավելի մեծ չափերի քարայրը, ուշադրության կենտրոնում էին հայտնվել 2010 թվականին, հայֆրանսիական «Mission Caucasus» ծրագրի շրջանակներում կատարված տեղագնական աշխատանքների արդյունքում: Երկսրահ, փոքր չափերի, Գետահովիտ-2 անունն ստացած քարայրն ընտրվեց հետագա ուսումնասիրությունների համար:

Գետահովիտ-2 քարայրը

Քարայրի պեղվող մեծ սրահն ունի մոտ 64 մ² տարածք, ուր աշխատանքներն իրագործվում են համարյա ամբողջ ծավալով: Նրան ավելացել էր սրահի դիմաց գտնվող, մոտ 60 մ² տարածք զբաղեցնող դարավանդի վրա բացված նոր պեղամասը: Քարայրի սրահի ամբողջ մակերևույթը բաժանված է 1x1մ քառակուսիների, ուր X առանցքը համապատասխանեցված է հյուսիս-հարավ ուղղությանը:

Ուսումնասիրության պատմություն

Հայ-ֆրանսիական¹ գիտական համագործակցության շրջանակներում որոշվեց հետազոտությունները կենտրոնացնել Հայաստանի հյուսիսարևելյան շրջաններում՝ չափազանց կարևորելով կավճային հասակի կրաքարային գոյացություններում առկա քարայրներում, քարայրատիպ ծածկերում, գետային դարավանդներին տեղակայված բնակեցման հետքերի հայտնաբերման և ուսումնասիրության գործընթացները: Վաղ ժամանակաշրջանին վերաբերող հուշարձանները բավականին քիչ են ուսումնասիրված տարածաշրջանում, ավելին՝ հետազոտությունները դժվարանում են, մասնավորապես, տեղանքի անտառապատ լինելու հանգամանքով:

Նշված աշխատանքների արդյունքում էր, որ հայտնաբերվեցին Գետահովիտ 1 և 2 քարայրները: Ստուգողական պեղումների արդյունքում հետազոտական աշխատանքները կենտրոնացան Գետահովիտ 2 քարայրում, որտեղ պեղումները սկսվեցին 2011 թվականին՝ փոքրածավալ, 2x2 մետր չափերի հորանով: Նախնական առումով, պարզ դարձան բնակեցման փուլերը քարայրում՝ միջնադարյան՝ IX-X և XI-XIII դդ. և պղնձիքարիդարյան ժամանակաշրջաններ՝ մ.թ.ա. V հազարամյակի վերջին քառորդ (մ.թ.ա. 4360-4320թթ.): 2014 թվականին բացված շերտագրական խրամատը վեր հանեց քարայրի՝ թերևս ամբողջ հնագիտական պոտենցիալը: Բացի վերոհիշյալ շերտերից, այստեղ բացվեցին վաղագույն պղնձիքարի և դրանից երկրաբանական նստվածքներով առանձնացած վերին պալեոլիթին (մ.թ.ա. 22020 - 21685թթ.) վերաբերող բնակության հետքերը (Աղ. 1):

Միջնադարյան կոնտեքստ

Ընդհանուր առմամբ, միջնադարյան փուլին վերաբերող հորիզոնները տարբերակվում էին բնակության թե՛ տնականությամբ և թե՛ տնտեսական գործունեության ինտենսիվության հետքերի առումով: Օրինակ՝ հասարակ օջախների և փոսանման հորերի շերտը ենթադրում էր կարճատև բնակեցում, պարզունակ կենցաղի կազմակերպում, ի տարբերություն մյուսի, ուր բավականին լուրջ օջախների, թոնիրների և կավածեփ հորերի, երկանքների, փայտե գործիքների հետքերի նեգատիվների առկայությունը խոսում

¹ Համագործակցությունն իրականացնող ծրագրերից մեկը՝ «Mission Caucasus» ֆինանսավորվում է Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարության կողմից և ղեկավարվում էր Ք. Շատենիեի կողմից, 2016 թվականից ծրագրի պատասխանատուն է դարձել Բ. Պերելլոն (CNRS, Maison de l’Orient et de la Méditerranéen, Lion), և մյուսը՝ LIA(International Associated Laboratory) «Hemha»- Humans and Environments in Mountainous Habitats, the Case of Armenia, Nhasa" - Natural Hazards and Adaptation Strategies in Armenia from 10,000 BC onwards. ղեկ. Պ.Լոմբարդ, Ք.Շատենիե, Laboratory Environments and societies of the ancient Near East (Archeorient – UMR 5133 University Lumière of Lyon / CNRS.), Պ. Ավետիսյան՝ ՀԱԲ:

Էր թեև ժամանակավոր, սակայն ավելի լուրջ կազմակերպված կենցաղի և հարաբերականորեն երկարատև բնակության մասին: Առանձին քննարկման առարկա են մնում քարայրում կատարված միջնադարյան չորս թաղումները²: Ժամանակաշրջանին վերաբերող աշխատանքները քարայրում իրականացվել են 2011-2013, 2015թթ.-ի և դարավանդին՝ 2016 թվականի ընթացքում:

2012 թվականին միջնադարյան բնակեցման փուլերից մեկում յուրօրինակ թաղման փաստ արձանագրվեց: Երկու տարածամասակյա թաղումներով, նավակաձև, սալարկղային, երկխուց դամբարանը շերտագրորեն, ինչպես նաև զուգահեռներով և համեմատական նյութով թույլ տվեց թվագրել թաղման կառույցը ոչ ավելի վաղ, քան 11-12-րդ դդ.³: Չափազանց հետաքրքիր էր դարավանդին բացված հորի մոտից գտնված մատանին: *Պղնձիքարիդարյան ժամանակաշրջան*

Ինչ վերաբերում է պղնձիքարիդարյան ժամանակաշրջանին, ապա առաջին անգամ Հայաստանում՝ Գետահովտում տարվող երկարատև աշխատանքների արդյունքում հնարավոր եղավ նշված շրջանին վերաբերող քարայրային մշակույթի շերտերը բացել նման ծավալներով և հարուստ տվյալներ կուտակել: Բացի այդ, չափազանց կարևորվում է նաև այն հանգամանքը, որ քարայր կացարանն առաջինն է տարածաշրջանում, ուր թրքաշերտերի տեսքով հրաշալի պահպանվել են և ֆիքսվել պղնձիքարիդարյան մարդու հետ քարայրում մանր եղջերավոր անասունների հոտերի կայանման հետքերը: Հնավայրում բացվել են պղնձիքարիդարյան ժամանակաշրջանի մի քանի հորիզոններ, որոնց թվագրությունն ըստ ռադիոմետրիկ տվյալների՝ հիմնականում տեղավորվում է միջին էնեոլիթյան ժամանակահատվածի սահմաններում⁴: Շերտերը քիչ են տարբերվում: Կարելի է խոսել միայն բնակության կամ այցերի ինտենսիվության և տևականության մասին: Օրինակ՝ նկատելի են հավանաբար որսորդների խմբերի կարճատև այցելություններ, երբ բացվել են կրակատեղիների հարևանությամբ կոտրատված և այրված ոսկորների համատարած սփռված տարածքներ: Սակայն կան անասնապահների և որսորդ-հավաքչարարների մի փոքր ավելի հարատև բնակության հետքեր, երբ արդեն ոչ շատ մեծ հորեր և լուրջ, երկարատև օգտագործման հետքերով կրակատեղիներ են բացվում:

Համարյա ամեն շերտում առկա են անասնապահության հետքերը: Ժամանակավոր բնակության շերտերի հատակները, հիմնականում հաստ թրիքի կուտակումներից են սարքված: Շերտերի միջև անընդհատ նկատելի են նաև սանիտարական մաքրման կամ գուցե և երբեմն գոմաղբի և օրգանիկայի ինքնայրման հետևանքով գոյացած բարակ, սև գույն ունեցող շերտերը: Բացի թրքաշերտերից՝ անասնապահության օգտին են խոսում մանր եղջերավոր կենդանիների ոսկորների բազմաքանակ գտածոները, ինչպես

² Առաջին թաղումը բացվել էր 2011թ. աշխատանքների ժամանակ և իր թերի պահպանվածության պատճառով միայն հիշատակվել է հոդվածում: 2015թ. ոչ մեծ փոսի մեջ բացված երեխայի թաղումը առայժմ կարիք ունի կրկնակի թվագրման:

³ Kalantaryan et al, The Archaeological Investigations Of Getahovit -2 Cave(Armenia) In 2011-2012 // The Preliminary Results

⁴ Gasparyan, Arimura -2014b.

նաև թրիքի մեջ սարքված հավանաբար միզահեռացման պրիմիտիվ համակարգը, որը բացվել էր 2016թ. պեղումների ընթացքում: Պետք է ենթադրել, որ հոտերն այլ կամ բարձրադիր արոտավայրեր քշող անասնապահները նաև որսորդությամբ են զբաղվել, ինչի մասին են վկայում քարայրից գտնված որսի, վայրի կենդանիների ոսկորների մնացորդները, նաև դրանցից պատրաստված գործիքները:

Ժամանակաշրջանին վերաբերող հորիզոնների փոքրածավալ պեղումներն իրականացվել են 2011-2013թթ.-ին: 2016-ից լայնածավալ ուսումնասիրություններ են սկսվել, իսկ 2017-ին ներառվել են նաև դարավանդին բացված խրամատի տվյալները:

Պեղումներից այս ժամանակաշրջանին վերաբերող բավականին խեցեղեն է գտնվել: Հավաքածուն ներկայացված է տարբեր խոշոր և միջին անոթների մնացորդներից, ուր գերակշռում են հասարակ, խոհանոցային, հաստապատ տակառածև, կրկավոր նստուկներով մեծ անոթները:

Ինչ վերաբերում է գործիքներին, ապա դրանք հիմնականում վանակատից են: Սակայն կարելի է տարբերություններ տեսնել շերտերի միջև, երբ քարայր եկած մարդը, բացի վանակատից, նաև բավական թվով կայծքարից պատրաստված գործիքներ է օգտագործել: Այս փաստը, ինչպես նաև քարայրից գտնված վանակատի նմուշների սպեկտրալ քննությունը կարող են խոսել քարայրն այցելող և ժամանակավոր բնակեցնող մարդկանց խմբերի թե՛ ծագման, թե՛ տարբեր վայրերից եկած լինելու մասին⁵:

Ստերիլ, ապա ցեխահոսքերի շնորհիվ քարայր լցված նստվածքներն առանձնացրել էին պղնձիքարիդարյան միջին ժամանակաշրջանի բնակության հորիզոնները ավելի վաղ ժամանակներով թվագրվող շերտերից: Դա հնարավոր եղավ պարզել 2018 թ. հետազոտությունների արդյունքում, երբ բացահայտվեցին երկու բնակության փուլեր: Դրանցից առաջինը կարճատև բնույթ էր կրել(US 49, 50, 52) և ստերիլ շերտերի վրա էր, մյուսն՝ ավելի լուրջ ու հարատև, որը բացվել էր ցեխաշերտերի տակ: Քննարկվող հորիզոնում բազմաթիվ կրակատեղիներ բացվեցին, գտնվեցին այլ՝ նախորդ գտածոներից տարբերվող խեցեղենի բեկորներ, շատ էին ոսկրից պատրաստված առարկաները: Ոսկրի բեկորների վրա հստակորեն կարելի էր տեսնել կտրած հետքեր, ինչը ևս մինչ այդ չէր հանդիպում⁶: Մի շարք հզոր (St 212, 215, 216)՝ անգամ կրկնակի օգտագործված կրակատեղիների (St 227 և 228-ը), նաև դրանցում բացահայտված հացահատիկի մնացորդները խոսում են բնակության լուրջ հորիզոնի մասին: Իրար ծածկող նյութերի սփռման

* Ծանոթագրություն: Սկսած 2018 թվականից՝ ՀԱԲ կողմից պեղումներն իրականացվում են «Իջևանի գինու և կոնյակի» գործարան ՓԲԸ-ի ֆինանսական աջակցությամբ, ինչի համար մեծապես շնորհակալ ենք սեփականատեր, պարոն Է. Եղիազարյանից, տնօրենների խորհրդի նախագահ, պարոն Ա. Եզոբյանից, գործադիր տնօրեն, պարոն Ա. Բայրամյանից հնավայրի հետազոտման կարևորագույն գիտական խնդրի լուծմանն ուղղված լուրջ ջանքերի համար:

⁵ **Chataigner Ch. et al**, Diachronic variability in obsidian procurement patterns and the role of the cave-sheepfold of Getahovit-2 (NE Armenia) during the Chalcolithic period // Quaternary International. Volume 550. -2020. pp. 1-19.

⁶ **Zarikyan, N., Kalantaryan I.-2019**, Hunting Evidence From The Eneolithic Site Of Getahovit-2 Cave; Armenia, // International journal of Archaeology. Volume 7, Issue 2, [http:// www.sciencepublishinggroup.com /j/ija](http://www.sciencepublishinggroup.com/j/ija) (online), pp. 24-29.

դեպքերը վկայում էին շերտի երկֆազ լինելը⁷: 2018-ին երկրորդ անգամ հուշարձանում, փոշնու բազմաթիվ սերմերից բացի, շերտից գտնվեց ևս մեկ խաղողի կորիզ, որն ի հայտ էր եկել կրակատեղիին շատ մոտ⁸: 2018 թվականի աշխատանքների նախնական արդյունքներն ամփոփ ներկայացվել են *հոդվածում*⁹:

2019 թվականին իրականացված աշխատանքներն ասես միջանկյալ բնույթ կրեցին: Դրանք մի կողմից հստակեցրին նախորդ պեղաշրջանի ընթացքում անհասկանալի մնացած շերտագրական իրավիճակները, նաև բնակեցման նոր հորիզոններ (ՊՄ 59-60, հատակ ՊՄ 61-62, ՊՄ 63-64, ՊՄ 65) բացվեցին, որոնց ամբողջական մեկնաբանումը հնարավոր դարձավ 2020-ին իրականացված պեղումների շնորհիվ:

Քարայրում 2020թ. աշխատանքների նպատակն էր. առաջին՝ շարունակել վաղագույն շերտերի մանրագնին ուսումնասիրությունները սրահի ներսում, երկրորդ՝ մաքրման աշխատանքների միջոցով տարածք ապահովել քարայրի փոքր, չուսումնասիրված սրահում: Ինչպես և նախորդ տարի՝ 2019թ., մի շարք հարցերի ստուգման, նաև շերտերի ճշգրտման աշխատանքներ իրականացվեցին, ինչպես և մի քանի նոր հորիզոններ պեղվեցին (զծ. 1):

2019-2020 թթ.-ին բացված թերևս ամենահետաքրքիր հորիզոնը ՊՄ 59-60 (հատակ ՊՄ 61,62) էր (զծ. 2), որը շերտագրորեն համապատասխանեց 2014 թ. արևմտյան հատվածում արված խորը տրանշից բացված հորիզոնին, որտեղից վաղ պղնձիքարիդարյան ժամանակահատվածի տվյալներ էին ստացվել (Աղ. 1): Թվում էր, թե ստերիլ հորիզոնի հարավային հատվածը բացահայտորեն հրդեհված էր ու ավերված: Չնայած դրան՝ այդտեղ կրակատեղիներ բացվեցին: Հաջորդ հորիզոնը, որը սակայն կտրվածքներում հստակ չի կարդացվում, ՊՄ 63-64 էր, ուր խոշոր չափերի, քարերով և խոշոր ածխի բեկորներով լցված St 226 կրակատեղին բացվեց: Հզոր կրակի հետևանքով հատակը դրա շուրջ կարմիր երանգ էր ստացել, նաև, փոսի շուրջ կապտականաչավուն հողանմուշներ էին գտնվել:¹⁰(նկ. 1a,b) Հորիզոնի արևմտյան մասում մեծ քանակությամբ մանր եղջերավոր անասունների բյուրեղացած շերտեր էին գտնվում:

Հաջորդ հորիզոնը (ՊՄ 65, ՊՄ 66 հատակ) (զծ. 3), որն առավել հանգամանորեն ուսումնասիրվեց պեղաշրջանի ընթացքում ՊՄ 65-ն էր և դրա համար հատակ ծառայած

⁷ Kalantaryan I., Ghanem Gh. “Preliminary Results Of The Getahovit-2 Cave Excavations In 2018” // «Արամագր» հանդես, հատոր XIII, համար 2, 2019, էջ 9:

⁸ Հովսեփյան Ռ., Քալանթարյան Ի., Խաղողի գտածոներ Գետահովիտ-2 քարայրի (Իջևան, Հայաստան) պղնձիքարիդարյան շերտերից (մ.թ.ա.V հազարամյակի կես) // Պատմա-բանասիրական հանդես, 2019, 1(210), էջեր 233-260.

⁹ Kalantaryan I., Ghanem Gh. “Preliminary Results of The Getahovit-2 Cave Excavations In 2018” // «Արամագր» հանդես, հատոր XIII, համար 2, 2019, էջեր 1-34 :

¹⁰ Ըստ Երկրաբանության ինստիտուտում նմուշների կազմության նախնական ուսումնասիրության՝ պարզվել է, որ գույնը պայմանավորված է խրիզոկոլլայի առկայությամբ - CuSiO₃ -H₂O : Տպակորություն է ստեղծվում, որ պղնձի հիդրատացված սիլիկատները ներծծվել են կվարց պարունակող որոշակի ապարների մեջ:

ՊՄ 66-ը (նկ. 29): 2019-ին այս շերտի որոշ՝ արևմտյան հատվածներ բացվել էին, սակայն առանձնապես ինֆորմատիվ դրանք անվանել հնարավոր չէր:

2020 թվականին պեղվեցին շերտի արևելյան մասը ներկայացնող քառակուսիները, որտեղ երկու համաժամանակյա կրակատեղիներ բացվեցին՝ St. 233-ը (alt.2.73մ) G4-ում և St. 234-ը H5-6 G5-6 քառակուսիներում (alt. 2.72.5մ): (նկ. 30a) St. 233 կրակատեղին ուներ EW-0.50xNS-0.57մ վրա չափերը: Կրակատեղիի շուրջ վանակատի ցլեպներ, նաև երկու լավ մշակված գործիքներ գտնվեցին: Շատ էին նաև ոսկորների գտածոները: Երկրորդ կրակատեղին՝ St. 234-ն ուներ NS-0.52xEW-0.43մ վրա չափերը, որտեղ ևս բավական թվով վանակատի ցլեպներ գտնվեցին: Երկու կրակատեղիներն էլ արված էին ոչ խորը փոսերի մեջ (նկ. 2): Կարելի էր հետևել քարայրում ժամանակավոր ապաստանած մարդու՝ վանակատից գործիքի պատրաստման կամ դրա թարմացման պրոցեսին: Բացի դրանից, հատակի վրա ևս նյութեր էին բացվում (alt. 2.76, 2.77մ)՝ ներկայացված ոսկորի և վանակատի ցլեպների գտածոներով: Նշեն, որ շերտը շագանակագույն էր, իսկ հատակը լավ տարբերակվող թրքաշերտ էր ներկայացնում: F3 և G4 քառակուսիներում 2.70մ խորությունից թրիքի մեծ կտորներ էին բացվում: Կարևոր էր ասել նաև, որ շերտի նստվածքները բավական հաստ են, ինչը վկայում է հավանաբար մի քանի փուլի մասին: Շերտում կարելի էր ականատես լինել նյութերի՝ իրար ծածկելու դեպքերին (զծ. 4):

Հաջորդ բացված հորիզոնը ՊՄ 67 (ՊՄ68 հատակ) թերևս համապատասխանում է գեոմորֆոլոգի որակած N 8 շերտին: Այստեղ առավելապես հստակ տարբերակվում էր նաև թրքաշերտից արված հատակը: Շերտն, ինչպես միշտ, առավել հստակ էր արևելյան մասում, նաև D, E. F-7, F-6 քառակուսիների սահմաններում: Ցավոք, նյութեր չգտնվեցին, բացի մի քանի ոսկորներից: Նստվածքների տարբերակող հատկանիշը ածխաշատ լինելն էր: Պեղավայրի արևելյան մասում միայն մեկ կրակատեղի St. 235 (alt.2.79-2.83մ) բացվեց: Այն ներկայացնում է երեք քարերով շրջափակված, փոքր չափերի խարույկատեղ, ուր մոխրաշատ փոսիկ-հատվածն ուներ 0.10 մ տրամագիծ: Կրակատեղիին մոտ մի քանի ոսկորներ են գտնվել:

ՊՄ 69 (ՊՄ 70 հատակ) հորիզոն

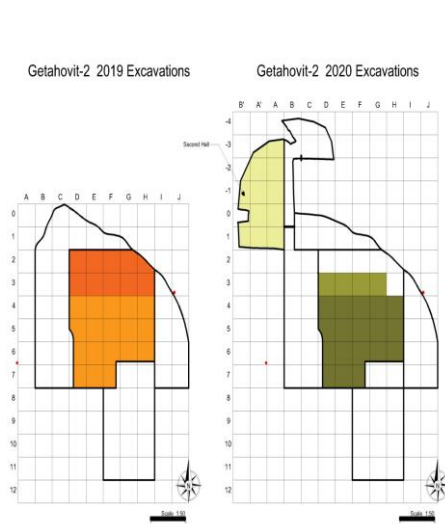
2018-ին գեոմորֆոլոգի կողմից մարդու գործունեության շերտի որակում ստացած հորիզոնը վերջինն էր, որ մասամբ պեղվեց և իրապես ներկայացավ հետաքրքիր իրավիճակներով և բացված մի շարք կրակատեղիներով: Մի քանի սանտիմետր հաստությամբ շերտը դեռ պետք է ուսումնասիրվի: Հետաքրքիր էր E 7 քառակուսում բացված St. 242 կրակատեղին (D=0.36մ) (նկ. 3), որի մեջը ածխի բեկորիկներ են պահպանվել, և որի կողքը քար ու ոսկոր բացվեցին: Շերտից եղան ոսկորի մնացորդների, նաև վանակատի բեկորների գտածոներ: Հետաքրքիր են Ստ. 238, 240, 237 կրակատեղիները: Ցավոք, առայժմ բացակայում է ռադիոածխածնային քննության անհրաժեշտ շերտի թվագրության համար¹¹ (զծ. 5):

Հնագիտականին զուգահեռ իրականացվող այլ դիսցիպլինալ հետազոտությունների շարքում կարևորվում են հնակենդանաբանական ուսումնասիրությունները, որոնք,

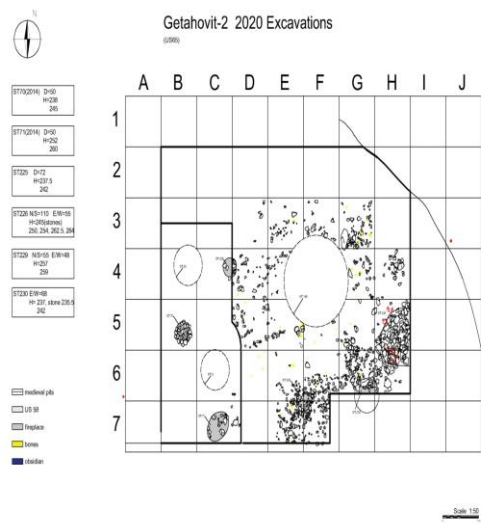
¹¹ Քալանթարյան Ի., 2020թ. Գետահովիտ-2 քարայրի հնագիտական պեղումների հաշվետվություն:

չնայած նյութի ծայրահեղ ֆրագմենտարությանը, հետաքրքիր մանրամասներ են վեր հանում: Բացի վերը նշված ոսկրաբանական նյութերին վերաբերող մանրամասներից, կարևորվում է այն փաստը, որ քննարկվող նորահայտ հորիզոններում հստակորեն ավելանում է կովերի առանձնյակների քանակային հարաբերակցությունը¹²:

Եզրահանգում. Քարայրում 2019 և հատկապես 2020թ.-ին իրականացված պեղումները մի շարք վաղագույն հորիզոններ վեր հանեցին: Ցավոք, C14 քննության բացակայությունը թույլ չի տալիս այս պահին կոնկրետ ժամանակահատված նշել, սակայն կարող ենք հստակ պնդել դրանց, միջինը, մ.թ.ա. 4600թ.-ից վաղ լինելու հանգամանքը: Իսկ եթե մեր շերտագրական դիտարկումները ճշգրիտ են, ուր նույնանում են Ստ. 71, որի թվագրությունն է մ.թ.ա. 5289-4995 և ՊՄ 60-ում բացված Ստ. 226-ը, ապա նախնական կերպով կարելի է եզրակացնել, որ այս հորիզոնին նախորդողները (ՊՄ65-66, 67-68, 69-70) պետք է ավելի վաղ թվագրություն ունենան:

Գծ. 1. 2020թ պեղաշրջանում կատարված աշխատանքների ծավալների գծագիր

Գծ. 2. ՊՄ 60

¹² **Չարիկյան Ն., 2020թ.** Գետահովիտ-2 քարայրի հնագիտական պեղումներից գտնված հնակենդանաբանական նյութի ուսումնասիրության հաշվետվություն:

Նկ. 1 Ստ. 226 կրակատեղի, a, b

Նկ. 2. Ստ. 233, 234 կրակատեղիները
ՍՏ 65 –ի վրա.

Նկ. 3, ՊՄ 69-70 և Ստ. 242 կրակատեղին:

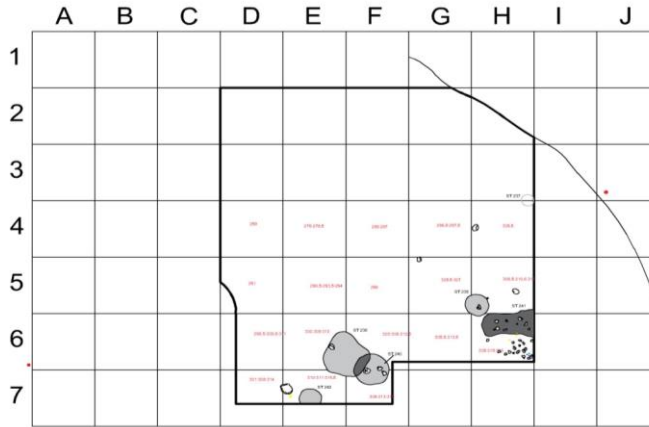

Getahovit-2 2020 Excavations
(US67)

ST236	N/S=82 E/W=94
	H=302.5
	314.5
ST237	D=33
	H=291.5
	302.5
ST238	D=30
	H=302
	313
ST240	N/S=90 E/W=60
	H=311.5
	316
ST241	N/S=40 E/W=61
	H=313
ST242	D=36
	H=317

 bones
 obsidians
 other stone tool ?

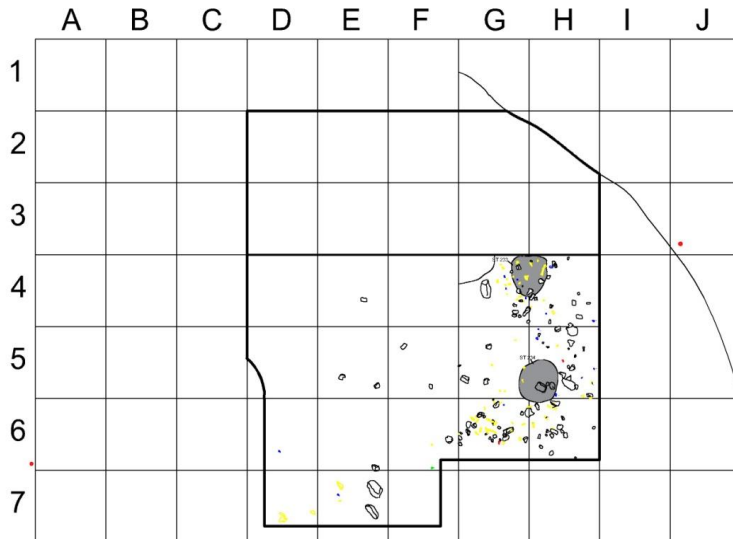
Գծ. 3 US 65, 66, Երկրորդ ֆազա

Getahovit-2 2020 Excavations
(US65)

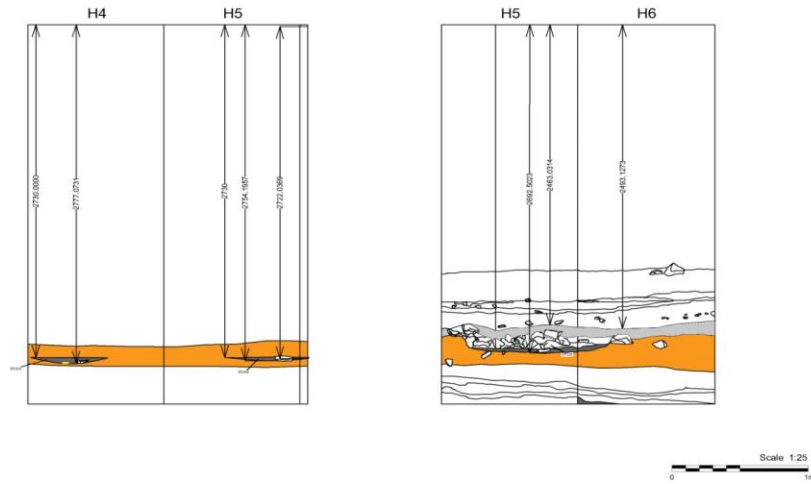
ST 233	N/S=57 E/W=50
	H=273.5
	278
ST234	N/S=52 E/W=43
	H=273
	275.5

 bones
 obsidians

Scale 1:50

Getahovit-2 2020 Excavations
ST 226, 233, 234 Sections

Գծ. 5, ՊՄ. 6-70 և Մտ

Աղ. 1. Հուշարձանի ժամանակագրական սխեման.

Chronological chart of the Getahovit 2 cave
based on radiometric dating

Levels & Horizons	Stratigraphic units	Dates
Level:1 Medieval		
Horizon 1	US3 (TR2)	
Horizon 2	Layer2	1021-1206 AD
Horizon 3	US19, 20	897-1024 AD
Horizon 4	US21	993-1155 AD
Level:2 Sterile		
Sterile	US4=US8	
Level 3 Chalcolithic		
Middle Chalcolithic	Horizon 1	US31, 35 4341-4077 BC
	Horizon 2	US36, 37 4447-4258 BC
	Horizon 3	US38, 40, 41 4541-4360 BC
	Horizon 4	US44, 45
	Horizon 5	US46, 47
Horizon 6 - Sterile and mud layer	US48, 49, 52	4683-4463 BC
Early Chalcolithic	Horizon 7	US53,US54(US57) 4703-4545 BC
	Horizon 8	US14 (2014) 5289-4995 BC
Level 4 Geological fluvial sedimentation		
	lower part of US15(2014)	
Level 5 Geological co-luvial sedimentation		
	US16(2014)	
Level 6 Upper Paleolithic		
	US18(2014)	22020-21685 BC

РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК ПЕЩЕРЫ ГЕТАОВИТ-2 В 2020г.

Калантарян И., Зарикян Н., Ферешетян В.

Ключевые слова: *Армения, долина реки Агстев, археологические раскопки, пещера, средневековье, энеолитические слои, история раскопок.*

Пещера Гетаовит -2 расположена на одной из террас в живописном ущелье реки Хачапюр, между сёлами Енокаван и Гетаовит Тавушского Марза. Раскопки здесь ведутся с 2011 года. Основные периоды представлены горизонтами средневековья, энеолита, периодом раннего энеолита, а также обнаружился слой верхнепалеолитического периода. Статья представляет историю обнаружения памятника, историю раскопок, также досконально представляются контексты средневековых и энеолитических слоев и горизонтов. Важная часть статьи - представление основных итогов раскопок 2020 г., где рассматриваются более ранние горизонты, по видимому предшествующие имеющейся раннеэнеолитической датировке (последняя треть 6 -ого тыс. до н. э.).

THE RESULTS OF THE EXCAVATIONS CARRIED OUT IN GETAHOVIT-2 CAVE IN 2020

Kalantaryan I., Zarikyan N., Feretshyan V.

Key words: *Armenia, Tavush region, Aghstev valley, Getahovit cave, excavations, medieval, early chalcolithic.*

Getahovit-2 is a small cave situated on the one of the left terraces of Khachaghbiur river not very far from Ijevan (Tavush region center), northeastern Armenia. Excavations, started here in 2011 yielded cultural deposits nearly 2 m deep, with solid Medieval horizons, overlaying the Chalcolithic. With the help of deep test sounding below the sterile layer, the Upper Paleolithic horizon was attested in the cave. With radiocarbon dates, the Chalcolithic period observed in Getahovit-2 is placed very well in the middle sequence of the chronological chart used for radiometric dating. Moreover, one piece of data from the 2014 deep sounding excavations showed a very early Chalcolithic presence (5289-4995 cal BC), which is extremely important because the time range still remains unknown in Armenia, and in the southern Caucasus in general. The cave is unique by its' preserved coprolite layers. The aim of the article is the presentation of the preliminary results of the excavations 2020.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Զարիկյան Ն., 2020 թ. Գետահովիտ-2 քարայրի հնագիտական պեղումներից գտնված հնակենդանաբանական նյութի ուսումնասիրության հաշվետվություն:
2. Հովսեփյան Ռ., Քալանթարյան Ի., Խաղողի գտածոներ Գետահովիտ-քարայրի (Իջևան, Հայաստան) պղնձիքարիդարյան շերտերից (մ.թ.ա.V հազարամյակի կես)՝ Պատմա-բանասիրական հանդես, 2019, 1(210), էջեր 233-260:
3. Քալանթարյան Ի., 2020թ. Գետահովիտ-2 քարայրի հնագիտական պեղումների հաշվետվություն:

4. Christine Chataigner, Bernard Gratuze , Nicolas Tardy , Frédéric Abbès, Iren Kalantaryan, Roman Hovsepyan, Jwana Chahoud , Bérengère Perello Diachronic variability in obsidian procurement patterns and the role of the cave-sheepfold of Getahovit-2 (NE Armenia) during the Chalcolithic period //Quaternary International, [Volume 550](#), 10 June 2020, pp.1-19, Elsevier Ltd and the International Union for Quaternary Research (INQUA).
5. Gasparyan, B., Arimura M. -2014. Study of the Stone Age in the Republic of Armenia. Achievements and Perspectives, in B. Gasparyan, M. Arimura (eds), Stone Age Of Armenia, 13-33. Kanzawa.
6. Kalantarian I., Arimura M., Hovsepyan R., Chataigner C. The Archaeological Investigations Of Getahovit-2 Cave (Armenia) In 2011-2012: The Preliminary Results // Aramazd, Armenian Journal of Near Eastern Studies. Vol. VII. 1.-2012, pp. 7-23.
7. Kalantaryan I., Ghanem Gh. “Preliminary Results Of The Getahovit-2 Cave Excavations In 2018”// «Արամազդ» հանդես, հատոր XIII, համար 2, 2019, էջեր 1-34:
8. Zarikeyan N., Kalantaryan I.-2019, Hunting Evidence From The Eneolithic Site Of Getahovit-2 Cave; Armenia // International journal of Archaeology. Volume 7, Issue 2, [http:// www.sciencepublishinggroup.com/j/ija](http://www.sciencepublishinggroup.com/j/ija) (online), pp. 24-29.

Ընդունվել է՝ 20. 07. 2021

Գրախոսվել է՝ 01. 10. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 15. 10. 2021

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Իրենա ՔԱԼԱՆԹԱՐԻԱՆ՝ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ irenkalanterian@mail.ru

Նուշիկ ԶԱՐԻԿՅԱՆ՝ կենսաբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,
հնակենդանաբան, էլ. հասցե՝ noushigz@hotmail.com

Վահագն ՖԵՐԵՇԵԹԻԱՆ՝ բակալավր, ճարտարապետ,
էլ. հասցե՝ vahagn.fereshetyan@mail.ru